

Светла ЧЕРПОКОВА

(Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“)

ЗА ЕДНО КОСМОПОЛИТНО ПЪТЕШЕСТВИЕ В РАЗБИРАНЕТО ЗА СВЕТОВНА ЛИТЕРАТУРА

(Галин Тиханов, *Световна литература.
Космополитизъм. Изгнание. Избрани статии и интервюта.*
София: Кралица Маб, 2022. ISBN 978-954-533-205-0)

Svetla CHERPOKOVA

(Paisii Hilendarski University of Plovdiv)

ABOUT A COSMOPOLITAN JOURNEY THROUGH THE UNDERSTANDING OF WORLD LITERATURE

(Galın Tıhanov, *World Literature. Cosmopolitanism. Exile.
Selected Articles and Interviews.*
Sofia: Kralitsa Mab, 2022. ISBN 978-954-533-205-0)

В краткото си (две страници), но наситено с много идеи слово „Идеалът за „световна литература“ (1970), писано за конгреса на ПЕН¹, Цветан Стоянов очертава някои от проблемните места при обсъждането на това и до днес дискутирано понятие. В присъщия телеграфен стил на писанието Стоянов резюмира най-големите рискове, които усложняват работата на занимаващия се с дефинирането

¹ Датировката и предназначението на текста са установени от съставителите и редакторите на изданието Цветан Стоянов „Съчинения в два тома. Т. 1. Културата като общение“, Антоанета Войникова и Йордан Василев, за което напълно им се доверяваме.

му: „Но бих искал само да посоча, че идеята за световна литература е твърде подвижна, с бързо сменящи се, понякога неясни форми. Че тя въпреки двата века история е едва в началото си. Тя е като започната постройка, нещо недовършено, нещо в проекция – тепърва ще придобива истинско лице. Струва ми се, че тя и теоретически не е достатъчно изяснена, да не говорим за практическото ѝ осъществяване. Тя има да се справя с тежкото наследство на неосведомеността, изолаността, предразсъдъците, несправедливостите, недоверията, деленията между нациите, социални бариери, стопански бариери, езикови бариери. Тя има да преодолява огромни подсъзнателни напластявания, системи на привилегии, неохота. Тя има да уточнява собствените си критерии и определеност, и граници“.²

Малко повече от 50 години след тези думи някак странно е, че много от поставените проблемите все още нямат окончателно решение. Същевременно има и нещо профетическо в изказаното от Цветан Стоянов – на думите му може да се гледа и като на предварително зададен конспект, който науката от последвалите го десетилетия действително следва в изучаването, но и в лутанията си при разискването на идеята за световна литература. Впечатлението е, че тя е като морското божество Протей, макар и не на неговата достопочтена възраст, което притежава уменията да сменя облика си и така винаги да се измъква от своите преследвачи, придобивайки нови и нови образи според времето, мястото и обстоятелствата. Един обаче категорично „нелутащ“ се текст в „прихващането“ на това изплъзващо се понятие е книгата на Галин Тиханов „Световна литература. Космополитизъм. Изгнание“, с която българският читател имаше удоволствието да се срещне през 2022 г. Същевременно категоричността не ѝ е присъща, а в своята обоснованост, диалогичност и мекота при конструирането на тезите и доказването им отваря солидно поле за последващи разследвания.

Изданието на „Кралица Маб“ е структурирано в три части: I. „Космополитизъм, глобализация, изгнание“; II. „Световна литература“; III. „Избрани интервюта“. Ако читателят не се осведоми от гърба на обложката или от библиографското описание в края, че става въпрос за сборник с избрани статии и интервюта, писани и давани през годините, ще възприеме текста като монографично изследване,

² Стоянов, Ц. Съчинения в два тома. Т. 1. Културата като общение. Съст. и ред.: Антоанета Войникова и Йордан Василев, 1985, с. 65.

проведено с вещина и умения, трупани във времето, а и с отговорността за предлагането на цялостна концепция, която да преодолее негативите на колебанията и противоречията, неотменна част от теоретическото и практическото битуване на разбирането за световната литература.

Поставянето на световната литература на челна позиция в заглавието на книгата на пръв поглед „се бие“ със съдържанието, където ѝ е отредено второ място. Това начално впечатление обаче се оборва от първата статия – „Космополитизмът в дискурсивния пейзаж на модерността: две просвещенски артикулации“, която има характер на увод, но и на фундамент за сюжетите от следващите текстове. Така тази „започната постройка“, с която Цветан Стоянов сравнява идеята за световна литература, се доизгражда и разширява в следващите страници, за да може да избистри постепенно своето „истинско лице“, нещо, върху което текстовете на Галин Тиханов систематично работят.

Пътят към разбирането за световна литература преминава през много интригуващото и както става ясно по-късно, много продуктивното успоредяване, стъпило върху „две просвещенски артикулации“, основаващи се на просветителската политическа философия (с главен герой Кант с есето му „Към вечния мир“) и сравнителното литературознание (с акцент историята на идеята за „световна литература“). Читателят е преведен през кантианската идея за вечен мир и гостоприемство, положена и на историческия фон – Френската революция, Наполеоновите войни, през перипетиите на „интензивното взаимоприемане на космополитизъм и национализъм“ (с. 23)³, през реакциите на проекта на Кант от Фихте до XX век (с помощта на Хана Арент, Карл Шмит, Ясперс и др.) и проблема за „много важното рекалибриране на полиса“ (с. 25). Това е основата, върху която се надграждат етажите – проследяването на историята на понятието „световна литература“ и дисциплината сравнително литературознание (с. 30 – 45). А едни на пръв поглед маргинални сюжети – за германската пътеписна литература в „жанра“ „космополитни пътешествия“ (с. 18) от XVIII век и за ролята на изгнаничеството през XX век и около Втората световна война – се явяват ключ към зданието. Те „отключват“ и логиката на успоредяването на принципа на Кант за гостопри-

³ Тук и сл. посочени страници са от книгата на Галин Тиханов „Световна литература. Космополитизъм. Изгнание“.

емството, „даващ право на посещение, но не и на усядане“ (с. 22), и на разискванията върху понятието „световна литература“.

„Наративи на изгнанието. Космополитизъм отвъд либералното въображение“, „Отвъд диаспората? Кратки бележки вместо послеслов“, „Руска емигрантска критика и литературна теория между двете световни войни“ – това са само някои от текстовете в тази първа част, които очертават траекториите на космополитизма, разглеждан като дискурсивна практика и поради това изискващ паралелно преброяване с процесите на артикулиране и фундиране на понятието „световна литература“. Няма и как да се обсъжда проблемът за световна литература, преди да се изчислят някои не просто терминологични, а социокултурни, идеологически, исторически, политически, а в някои случаи – и чисто битийно-човешки уравнения. Разкриването на неизвестните им отваря път към дешифриране на механизмите на „рекалибрирането на полиса“, но и към метрологичните характеристики на космополитното, за което обаче няма как да се издаде сертификат, дори и поради индивидуалното усещане на всеки за принадлежност или непринадлежност към света, който обитаваме. Да бъдем космополити или изгнаници – това е питането, което вероятно Хамлет би поставил в един такъв разказ, който обаче не завършва като трагедия. Да се впишеш в „интеграционното течение“ или да вървиш срещу него – това е въпрос и на ситуираност, и на процесуална неизбежност, чиито последствия парадоксално могат да се окажат не точно дезинтеграционни, а да приключат с вписването в космо-полиското и до позицията на гражданин на света. Именно тези доминанти са лайтмотивни в статиите, включени в първата част от сборника – „Космополитизъм, глобализация, изгнание“. Тук махалото се задейства. Люшка се между две на пръв поглед крайности – космополитизъм и изгнаничество, които обаче накрая не се оказват антонимични. Обратно на очакванията изгнаничеството не е синоним на изолация – съзнателна или предопределена от обстоятелствата, а е повод за общаване към една „неизменна част от една обновена културна космополитност, която надхвърля местната изолация и моноглия“, съпроводена с нестихваща „мобилност“ (с. 119 – 120). Глобализацията пък се позиционира като медиатор между космополитизъм и изгнание, с амбивалентната способност „едновременно да свързва и изолира“ (с. 106).

Втората част от книгата, назована вече „Световна литература“, е отредена изцяло на разискванията върху понятието и идеята за нея, подкрепени чрез конкретизации, примери и обосновки. Всъщност

мястото на тази част неслучайно е централно, то е ядрото на сборника, около което гравитират другите текстове – за космополитизма, глобализацията и изгнанието, но и интервютата. Включените в тази част статии следват пътя от теорията към практиката, от глобалното към локалното, което на свой ред също парадоксално изненадва със своя скрит и неафиширан космополитен потенциал. Започва се от дефинирането на границите, преминава се през избрани, но значими културологични паралели и литературно-философски казуси, за да се стигне накрая до „малките литератури“, но не просто „до“ тях, а „отвъд“.

Първата статия – „За една координатна система на световната литература“, на свой ред функционира като въведение към следващите, но вече с предимството да има въвличен и ориентиран в преследването на понятието читател. И ако продължим с флирта със строителни метафори, ролята на този начален текст е като на онази масивна плоча в една сграда, чиято цел е да заздрави вече построеното и да послужи за основа на следващия етап от градежа. Една стройна координатна система с четири вектора: време – пространство – език – саморефлексия, е положена в началото на диренето на вече конкретните параметри на понятието „световна литература“. В диалог, но и в дискусия с изследвания, определяни като основополагащи в разговора за световна литература, детайлно се обследва всеки елемент от координатната система. Тук персонажите са значително повече в сравнение с първата част и все повече се стъпва в полето на литература. Читателят може да опознае герои от различни области на мисловността и културата – Николай Конрад и Франко Морети, Михай Бабич и Антал Серб, Бахтин, руските формалисти, но и „Дон Кихот“, Елиас Канети с романа му „Заслепението“. Някои от тях може да „срещне“ на неочаквани места – като например Гьоте и Шекспир в Китай, а на моменти за кратко да се озове в Перу или на Мадагаскар. Накрая на това своеобразно 4D построение се стига до идеята, че „осъзнаването, че световната литература функционира като исторически променяща се констелация от дискурси, която е хронотопично конструирана, със социални и идеологически енергии, кипящи отдолу и оформящи тази конструкция, е първата стъпка към нейното денатурализиране и към очертаването на пространство, което би позволило поставянето ѝ под въпрос“ (с. 210). Цветан-Стояновото отбелязване за променливостта и подвижността на идеята за световна литература отеква в тази констатация, но вече търси своя план.

Следващите текстове – „Месторазположението на световната литература“ и „Дисциплинарни и екстрадисциплинарни дискурси за све-

товната литература: кратко въведение“ – надграждат и доразширяват разговора за това къде световната литература е ситуирана върху времевата ос и какви са пространствените ѝ измерения. Ще оставим бъдещия читател сам да проследи възможните отговори, но един от най-провокативните и пораждащи размисъл е този, че световната литература „всъщност е предмодерно понятие и в това е част от нейния чар и част от нейното изгубено богатство“ (с. 214 – 215). „Отговорите“ от Съветска Русия, от страна на руския формализъм, търсенето им сред войни и революции, а също и чрез превода – това са само част от териториите, които процесът на разискването върху понятието „световна литература“ обхожда в тази втора част, като се продължава заложената още в началото тенденция към бягане от „готовото опаковане“ и вкоравените аксиоми. Препъникамъните от конспекта на Цветан Стоянов, дефинирани като „тежко наследство“, с които идеалът за световна литература е принуден да се съобразява – изолираност, предразсъдъци, национални деления, социални, стопански, езикови бариери и т.н., – тук намират своите конкретизации и разкриват многоплановостта, но и проблематичността си.

Финалният акорд в тази част поставя статията „Отвѣд „малките литератури“: размисли за световната литература (и за българската)“. На един читател с наслоени обременености и комплекси за „малкостта“ на българската литература несъмнено би му допаднала предложената възможност на литературата ни да не се гледа през разграничението като „малки“ и „големи“ литератури, „световна“ и „национална“ литература. Тогава и неговият „умилителен“ (с. 339) вопъл защо нямаме Нобелов лауреат, ще бъде утомен. Същевременно обаче много елегантно му се натрива носът, като му се напомня, че „да се утвърждава собствената роля в световната литература, не означава да се претендира за добре охраняван ъгъл или за изключителен, несравним и ненадминат културен опит“ (пак там). А ефектни, но преди всичко ефективни метафори като сравнението на преобладаващия в настоящето ни статичен подход към световната литература с „шкаф с курioзни предмети“ (с. 338) от XVIII век, чиито чекмеджета човек отваря, наслаждава се на образците в тях, а после затваря, без да има контакт между съдържанията на чекмеджетата, призовават към раздробяване на „мозайката“ и отстъпването на нова подредба, в която съществена е „динамиката на взаимодействието“ (пак там). Те отвеждат и до много съществената констатация, че „днес „световната литература“ вече не е списък с шедьоври, а галерия от огледала, в която трябва да зърнем частици от чужда културна среда“ (с. 340).

Метафората за шкафа с курioзни предмети напомня за едно сходно сравнение при Цветан Стоянов, изразяващо една от трите посоки, които според него застрашават бъдещето на световната литература, а именно – превръщането ѝ в зоологическа градина, където на посетителя му се представят любопитни животни, а както можем да се досетим, всяко от тях остава затворено в клетката си, без контакт с останалите. С тази метафора Стоянов споделя и страховете си от комерсиализацията на световната литература и превръщането ѝ в пазар – нещо, с което завършва и словото си. Разсъжденията на Галин Тиханов за световната литература имат подобен завършек, който отвежда до тъжното проумяване, че опасенията на Цветан Стоянов всъщност са се сбъднали. Защото според Тиханов ние сме в „ПЛЕН“ на една нова ситуация, „в която голямо и малко, канонично и маргинално са оставени на милостта на пазара, подхранвайки неговия ненаситен апетит за опитомено новаторство и контролируема оригиналност“ (с. 342).⁴

На третата част от изданието – „Избрани интервютата“ – би могло да се гледа и като на приложение, един вид апендикс, поради жанровата му различност от предходните. В контекста на изданието обаче тя има своя собствена тежест. Ако до този момент читателят малко или много е чувал гласа на Галин Тиханов и през посредници – преводачите, то в тази част общуването става непосредствено и не само защото част от беседите са на родния език на Тиханов, а защото темите, които досега в книгата са водили свой научен живот, в интервютата се подемат отново, но с интимността и съкровеността, които жанрът позволява. Редом с гласа на Галин Тиханов се чува и този на незабравимия Марин Бодаков, един космополит съвсем в разбирането на XVIII век, за което Тиханов говори в своята книга – „познаващ нравите на света, културен, изискан, мъдър“ (с. 19).

Всъщност диалогичността не е отличителна черта само за тази трета част от сборника. Освен „диалога“, който систематично се провежда с произведения, автори, изследвания, общностни групи, присъства и типът говорене, към което лекционната и семинарната форма предразполагат. Включените лекции и семинари, организирани от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, документират дис-

⁴ В тази посока на разсъждения няма как да не споменем едно българско изследване, което анализира механизмите на остойносттаване на световната литература – зависимости от награди, политика, конюнктура, медии, пазари, а именно книгата на Амелия Личева „Световен ли е Нобел?“ („Колибри“, 2019).

кусии, в които се открояват и други гласове – на Миглена Николчина, Камелия Спасова, Мария Калинова, Дарин Тенев, Огнян Ковачев, Еньо Стоянов. Така сборникът се вписва и в духа на модерното книгоиздаване, което експериментира с интегрирането на интервюта, лекции, семинари с научни текстове, а разнообразните „артикулации“ освен в изследователски обекти се превръщат и в модус на собственото си представяне.

В книгата има и нещо много симпатично и придаващо ѝ един леко носталгичен привкус лично за мене. Като изследователска стратегия тя припомня за първите текстове на Галин Тиханов на български и преди всичко за докторската му дисертация „Жанровото съзнание на кръга „Мисъл“ (1998), където в своята сплетеност литература, култура, идеология, политика, литературна история чертаят многоплановата картина на българската мисловност от края на XIX и началото на XX век. Някои от лайтмотивите, прескачащи от статия в статия – като темите за романтичното, за Ренесанса, също занимават Тиханов от докторантските му години. Това демонстрира не просто вяръност на себе си, а собствени изследователски интереси и стил, граден и отстояван в годините.

Някак негласно е прието представянията, рецензиите, отзивите, мненията и други подобен тип жанрове на репрезентиране на един труд да гравитират около първата му среща с публиката, а в хода на времето интензитетът им да намалява, за да отстъпи читателското внимание за други нови издания. Книгата на Галин Тиханов е от порядъка на текстовете, чиято актуалност не е с предизвестен срок на годност, диктуван от моди, залитания в настоящи дискусии и еквилибристика с модерни понятия. Доказателство за това е и хронологията на включените в изданието статии, лекции, семинари и интервюта, обхващаща периода от 2000 до 2021 г.

Сравнението на понятието „световна литература“ с вечно използващия се Протей може да даде още един повод за аналогии. Според митовете Протей притежава още една важна способност – прорицателската, но тя се открива само пред онзи, който го улови в истинския му облик. Дали изследванията на Галин Тиханов улавят това „истинско лице“ на световната литература, което и Цветан Стоянов търси, за съжаление, въпреки днешните ни възторзи и единомислие по темата няма как да знаем, нито да се догадим за пророчествата, които авторът им би получил, ако това е така. Във възможностите ни е само пожеланието, когато след над 50 години някой чете книгите му и ги обсъжда от хоризонта на тогавашната ситуация, да среща същите

потвърждения на казаното в своето си настояще така, както в текстовете на Тиханов отекват думите на Цветан Стоянов, а някои от питанията му намират своя отговор.

И накрая – един малко тъжен въпрос, но струва ми се, с оптимистичен отговор. Не е ли този интерес към космополитното породен и от собственото битие на автора на „Световна литература. Космополитизъм. Изгнание“, териториално отдалечен от родното, но същевременно част от онази „обновена културна космополитност, която надхвърля местната изолация и моногlossenя“, за която той така увлекателно разказва?

Assoc. Prof. Svetla Cherpokova, PhD

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Plovdiv, Bulgaria

e-mail: cherpokova@uni-plovdiv.bg

Researcher ID (Web of Science): CAF-1103-2022

ORCID ID: 0000-0002-1113-9265

РИНЦ ID: 2194-0097